

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

20 FEBRUARI
1947

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

20^e JAARGANG
N° 2

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

IETS OVER DE OPGRAVINGEN IN DE V.M. WIJK C.

In zijn artikel over den Rijnloop in Utrecht, opgenomen in het Maandblad van 5 Augustus 1946, gewaagt Prof. Dr. P. W. A. Immink in het voorbijgaan van de opgravingen, die in de laatste jaren van gemeentewege zijn uitgevoerd in de voormalige wijk C.

Het is niet mijn bedoeling, in het onderstaande een verslag te geven van deze opgravingen; dit wordt immers nog verwacht van de deskundigen, die de wetenschappelijke leiding van het werk hebben gehad. Maar wel kan het zijn nut hebben, in afwachting van dat verslag enkele feitelijke bijzonderheden over het onderzoek meer algemeen bekend te maken.

Daarbij mag dan wel voorop gaan, dat het Prof. Immink zelf is geweest, die tijdens de oorlogsjaren, toen hij nog aan de gemeente Utrecht verbonden was, door volhardenden aandrang de opgraving aan den gang heeft weten te krijgen. En in de tweede plaats verdient vermelding, dat de mogelijkheid voor uitvoering van het werk destijds gevonden kon worden, doordat beschikt werd over de Kunstbeschermingsploeg onder leiding van het plaatselijk hoofd van den Kunstbeschermingsdienst, den opzichter (thans hoofdopzichter) der Gemeentewerken, W. Stoker. Deze ploeg heeft voor haar eigenlijke taak — het beschermen van de meest waardevolle monumenten bij onheilen tengevolge van den oorlog — gelukkig niet behoeven op te treden, maar is dank zij de verdienstelijke leiding van den heer Stoker, tijdens haar wachturen gebruikt voor allerlei nuttig werk in het belang van de monumentenzorg (kleine restauraties), van het historisch aanzien der stad (ontpleistering van gevels) en van de kennis van haar geschiedenis (opgravingen).

Toen de graving in het vroegere Oranjepark aan de orde kwam, had de Kunstbeschermingsdienst reeds aan enkele andere onderzoekingen in den bodem van onze stad medegewerkt. In 1941 hadden deze betrekking op den binnenhof van het voor-

malig Catharijneconvent (zie het verslag daarvan in het Jaarboekje 1943). In 1943 werd van de gelegenheid, dat een ondergrondsche schuilplaats tegen luchtaanvallen moest worden gebouwd, gebruik gemaakt voor het doen van nasporingen in het voorterrein van het Catharijneconvent aan de zijde van de Lange Nieuwstraat. Oude fundeeringen, waarvan het bestaan den heer Stoker bekend was, werden blootgelegd, in teekening gebracht en gefotografeerd. Toen in hetzelfde jaar vanwege de Duitsche weermacht werd overgegaan tot het bouwen van een zwaren bunker in den tuin van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, kreeg de Kunsbeschermingsdienst toestemming tijdens het graafwerk toezicht te houden en opmetingen te doen. De gevonden bouwresten en sarcophagen zijn in teekening gebracht en fotografisch vastgelegd. Hetzelfde geschiedde bij den van gemeentewege uitgevoerden bouw van een ondergrondsche schuilplaats in het Willemsplantsoen. Ook werd hulp verleend bij de door Prof. Volgraff verrichte opgraving in den tuin van het gebouw Achter St. Pieter 22 (najaar 1943; zie het verslag in de publicaties van de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks, deel 9, nr. 7).

De teekeningen en foto's betreffende de onderzoekingen, waarover nog geen verslag is gepubliceerd, berusten bij het oudarchief en Gemeentewerken.

De opgravingen in de voormalige wijk C begonnen met een proefgraving in het eind van 1943 op een punt ten noorden van de Waterstraat achter het gebouw van de bank van leening. Doel was destijds uitsluitend, meer zekerheid te verkrijgen over den ouden Rijnloop. Terwijl echter dit doel vooralsnog niet werd bereikt, werden wel vrij spoedig eenige vondsten gedaan, die het uitzicht openden op andere, evenzeer belangwekkende resultaten. De gevonden scherven, waaronder tamelijk veel Pingsdorfer aardewerk, zoomede de aangetroffen resten van paalwerk met vlechtingen wezen nl. op een bewoning van deze omgeving reeds in vroege tijden, wellicht reeds in de 10de of 11de eeuw.

Een en ander leidde er toe, het aanvankelijke denkbeeld, om telkens een kleine oppervlakte te ontgraven en dezen put na opmeting onmiddellijk weder te dichten, te vervangen door het plan voor een lange sleuf ongeveer evenwijdig aan de Koningstraat, die als geheel zou kunnen worden onderzocht. Hiermede werd in den zomer van 1944 begonnen, maar de uitvoering van werken door de Duitsche weermacht belemmerde den voortgang van het werk. Tegelijkertijd maakte de spoorwegstaking het practisch onmogelijk, dat de van elders geraadpleegde deskundigen de uitkomsten kwamen opnemen. De reeds gedeeltelijk ge-

maakte sleuf moest dan ook tijdelijk aan haar lot worden overgelaten.

Na de bevrijding werd het plan al spoedig weder ter hand genomen, en wel, mede uit een oogpunt van werkgelegenheid, door bemiddeling van den Dienst voor de Uitvoering van Werken (D.U.W.). Dit had het voordeel, dat een belangrijk deel van de op f 30.000.— geraamde kosten werd gedekt. In het overblijvende gedeelte werd een subsidie van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen toegezegd. Behalve een voortzetting van de graving in wijk C stond ditmaal ook een onderzoek in de Geertekerk op het programma.

De opgravingen in de Geertekerk begonnen op 8 October 1945 en duurden, met een korte onderbreking wegens vorst, tot 16 Februari 1946. Het doel was, nadere bijzonderheden te verkrijgen over de bouwgeschiedenis van deze kerk. Er werden echter geen belangwekkende gegevens gevonden.

Het werk in wijk C werd hervat op 9 November 1945. Het besluit, hierbij het ongunstige jaargetijde te trotseeren, werd na ernstige aarzeling genomen. De gedachte, dat het hier bouwterrein betrof en dat bij het tot stand komen van bebouwing ter plaatse de kans op het voortzetten van de opgravingen voorgoed zou zijn uitgesloten, gaf ten slotte den doorslag. Men hoopte aldus het zekere voor het onzekere te kunnen nemen.

Intusschen zijn er allerlei andere wisselvalligheden in het spel gekomen, die het werk zeer hebben belemmerd. Toen de sleuf zoo goed als op diepte was, deden vorst en regens de wanden gedeeltelijk instorten. Kort daarna was het noodig de graving tijdelijk geheel te staken, omdat het terrein moest worden gebruikt als parkeergelegenheid tijdens de voorjaarsbeurs. Nauwelijks was na afloop van de beurs weer begonnen, of de uitvoering moest in verband met beperking van de D.U.W.-werken opnieuw worden onderbroken. Eerst op 26 Augustus 1946 mocht weder worden begonnen, zoodat de verdere opgravingen juist vielen in den regenrijken nazomer. Op 31 October 1946 werd het onderzoek beëindigd en werd met aanvulling en egaliseering van het terrein begonnen.

Gemaakt zijn de reeds eerder genoemde sleuf, ongeveer loopende in de richting noord-zuid, alsmede een put van ± 9 bij 26 m tusschen deze sleuf en de St. Jacobsstraat, onmiddellijk achter het gebouw van de bank van leening. De hoop, dat de sleuf het profiel van den ouden Rijnloop zou snijden, is niet in vervulling gegaan. Wel heeft Ir. Egberts, hoofdasistent van Prof. Dr. C. H. Edelman te Wageningen, na opneming van den put en onderzoek van grondmonsters als zijn oordeel uitgesproken, dat alles wijst op de nabijheid van een belangrijken

waterloop binnen een afstand van 100 m. Over de juiste localisering van de rivier is daarmee echter nog niet het laatste woord gezegd. Het is dus zeer wel mogelijk, dat Prof. Immink het bij het rechte eind heeft, als hij in zijn aangehaald artikel de hypothese stelt van een Rijnloop ten noorden van het Oranjepark, ongeveer samenvallend met de huidige singelgracht aldaar.

In den put werd op een vlak ± 1 .— m. onder het maaiveld een zware baksteen fundeering aangetroffen. Van welk gebouw deze het overblijfsel was, is nog niet duidelijk. Veel belangwekkender waren intusschen de op dieper niveau — ± 1.80 m. en lager — gevonden paalstompen, resten van houten vlechtwerk en een merkwaardig houten schotwerk. Scherven zijn ook hier in grooten getale opgegraven. Vondsten van romeinschen oorsprong kwamen slechts sporadisch voor; daarentegen werden resten van het reeds bij de proefgraving in 1943 gevonden Pingsdorfer aardewerk bij de ontgraving van den put door alle lagen aangetroffen. Door de deskundigen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden zijn zij gedateerd in de 9de eeuw. Ook zijn enkele Karolingische scherven gevonden.

De juiste verklaring van het tot dusver gevondene plaatst nog voor verschillende vragen, voor de beantwoording waarvan allereerst het wetenschappelijk verslag zal moeten worden afgewacht. Mogelijk zullen sommige vragen ook voorloopig open blijven en eventueel eerst bij verdere voortzetting van de opgravingen kunnen worden opgelost. Intusschen was de heer J. G. N. Renaud van de afdeling middeleeuwsche archaeologie bij het Rijksbureau voor de Monumentenzorg — die aanvankelijk met de wetenschappelijke leiding was belast — reeds op grond van de uitkomsten in het voorjaar van 1946 de meening toegedaan, dat de teruggevonden sporen wijzen op een continue bewoning sedert de laat-karolingische periode. Dit is zonder twijfel, gezien in het kader van hetgeen tot nog toe over de oudste geschiedenis van Utrecht bekend was, een belangrijk nieuw gezichtspunt. Het is zeer te wenschen, dat verdere onderzoekingen in het voormalige Oranjepark het beeld van deze oude bewoning zullen verhelderen en completeeren, alvorens een • nieuwe bebouwing verdere opgravingen zal uitsluiten.

De deskundige leiding van het werk berustte, zooals gezegd, tot medio 1946 bij den heer J. G. N. Renaud. In verband met mutaties bij de op dit terrein werkzame Rijksorganen, waardoor het oudheidkundig bodemonderzoek ad interim onder supervisie werd gesteld van Prof. Dr. A. E. van Giffen te Groningen, ging zij daarna over op Dr. J. H. Brunsting, conservator aan het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden, daartoe aangewezen door de Rijkscommissie voor het oudheidkundig bodemonderzoek. Tijdens

de laatste periode van het werk heeft Prof. van Giffen den teekenaar voor gecompliceerde profielen Praamstra, verbonden aan het Biologisch-Archaeologisch Instituut te Groningen, daarvoor ter beschikking gesteld.

De technische uitvoering van het werk stond onder leiding van den heer Stoker, die daarin werd bijgestaan door den teekenaar bij den dienst der Gemeentewerken, C. J. Bardet. Hun voorgraver was S. van Beek.

Januari 1947.

J. VINK.

DE KUNSTSCHILDER P. C. WONDER, 1780—1852.

Dezer dagen mogt onzen verdienstelijken stadgenoot, den kunstschiler *P. C. Wonder*, het zeldzaam en welligt, in de geschiedenis der schilderkunst, *eenig* voorregt ten deel vallen, in de familie van den heer A. v. B....., hier ter stede, het *vijfde* mannelijk geslacht, naar *het leven*, te portretteren. Met een vaste hand zag men hem het kind van *vier* jaren schilderen, wiens *over-overgrootvader* hij, als een grijsaard van *vier en negentig jaren*, vóór bijna eene halve eeuw insgelijks geschilderd had. Deze merkwaardige reeks van portretten, in hetzelfde vertrek opgehangen, getuigen, hoe het talent van gelijkenis te treffen, niet alleen, maar ook de fiksche behandeling van het penceel den heer *Wonder* tot in hoogen ouderdom, is bijgebleven. Moge deze verdienstelijke man nog vele jaren voor de kunst en voor zijne vrienden gespaard blijven!

Utr. Prov. en Stadscourant, 25 Aug. 1851.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Door de provincie, van IJsselstein over Wijk bij Duurstede naar Leersum. — In zijn geïllustreerde boek „*Roem van ridders en rivieren*” (Bussum, 1944), verhaalt Anton van der Vet, een echte natuurliefebber, van zijn zwerftochten door het rivierengebied tusschen Rotterdam en Arnhem, met zijn vele herinneringen aan den riddertijd.

Eerst geniet hij van het vogelspel in de Krimpenerwaard, van de bloemrijke uiterwaarden in het land van Alblas, Uit Schoonhoven, waar hij de schimmen ziet rondzweven van de graven van Blois en van vrouw Jacoba, trekt hij langs de Benschopsche wetering, waar rechtzinnige Holland-

sche boeren wonen, naar IJsselstein, stad van ridders, tournooien en belegeringen.. Te Vianen herdenkt de zwerver bij de ruïne van het slot Batenstein de Brederodes, in de machtige kerk bezoekt hij de rijkgebeeldhouwde graftombe van graaf Reinoud en zijn gemalin. Na een bezoek aan Culemborg en Buren, dat ligt in het bloesemland van de Linge, leidt de weg naar Wijk bij Duurstede, eenmaal de residentie van de bishoppen van Utrecht, die iederen morgen uit hun rijke slot met muziek aan boord naar de kerk van Wijk voeren.

Van Wijk bij Duurstede gaat het naar de Langbroeksche Wetering met

schaarsche resten van vele vroegere roofof sloten. Het oude slot Sandenburg is gebleven, doch herschapen in een wit paleis. Wat aan den Kasteelenweg nog overeind staat is verbouwd en vernieuwd.

Een beter lot viel te beurt aan het kasteel Amerongen, dat trouwens uit lateren tijd, uit 1674, dagteekent. Het aardige kleine slot Zuylenstein, door den Schr. nog geroemd als een der sierlijkste en bekoorlijkste burchten van heel de streek, is helaas sedert door den oorlog verwoest. Bij Amerongen boeit het Leersumsche Veld, dat geen veld is, maar een ondiep meer met vele eilandjes, in de lente het domein van de Kapmeewen.

Langs de rivier, die nu Rijn heet, en door het kersenland van de Betuwe wordt het einddoel van den tocht, het heerlijk geteisterde Arnhem, bereikt. Als de zwerver daar op een zomeravond tegenover de stad zit en zijn reisindrukken overweegt, besluit hij:

„De schoonheid van dit land is onveranderlijk. Oorlogen en rampen, zij zijn hier altijd geweest, al was er geen zoo hevig als de laatste. Maar altijd weer heeft het taaie volk, dat zich tusschen de rivieren een woonplaats koos, zich opgericht na de slagen..... En wij die zwerven door dit land, wij weten dat het leven eeuwig is en dat het geslacht der menschen de zwaarste slagen van het lot doormaakt. Wij weten, wat er ook gebeurd is, dat dit land een goed land gebleven is en dat het schoon gebleven is. En dat het krachtig en gezond zal worden gelijk voorheen.”

C.C. v. d. G.

Van leerjongen tot Meester Apotheker. — In het *Pharmaceutisch Weekblad* van 1930, blz. 1004 heeft Dr. H. Cohen een overzicht gegeven van wat er in ons land op het gebied van leerbrieven en apothekersdiploma's bewaard is gebleven. Voor Utrecht kon de schr. slechts mededeelen, dat „bij besluit van de Vroedschap van 26 Juni 1660 bepaald werd, dat de leerbrief, vóór dien opgesteld door den leermeester, voortaan ook door de dekens en den busmeester van het apothekersgilde geteekend moest worden.” Een exemplaar van zoo'n getuigschrift, in 1797 aan Jan Paulus van der Grind uitgeleend, liet D. A. Wittop Koning Jr. thans in hetzelfde *Weekblad*, van 30 Nov. 1946, in facsimile reproduceeren evenals het latijnsche apothekersdiploma in 1803 aan denzelfden verleend. De examen-commissie, bestaande uit het bestuur van het apothekersgilde, onder voorzitterschap van Prof. J. J. Wolterbeek, en twee toegevoegde provinciale commissarissen verklaart in deze bul den candidaat geëxamineerd te hebben in de geheele pharmacie en hem op alle vragen goed te hebben hooren antwoorden, eveneens de recepten nauwgezet hooren voorlezen en gemerkt te hebben, dat hij zoowel een nauwkeurige kennis van de enkelvoudige als van de samengestelde geneesmiddelen bezat en tenslotte gezien te hebben, dat hij bovendien drie verschillende uitgezochte samengestelde geneesmiddelen, die hem waren voorgeschreven, zeer handig volgens de regelen der kunst klaar maakte. Aan de opleiding tot het verantwoordelijke apothekersambt werd dus ook toen reeds de noodige aandacht geschonken.

BOEKAANKONDIGING.

A. van Hulzen, *Utrecht. De geschiedenis en de oude bouwwerken*. Amsterdam, 1946. (110 blzn. met pltn., fign. en plattegrond) 80.

Van dit in 1944 in de Heemschutserie voor het eerst uitgekomen boekje was in 1946 een nieuwe uitgave noodig, een bewijs dat het de aandacht heeft getrokken niet alleen, doch dat de inhoud ook de blijkbaar vele belangstellenden in Utrecht's historie, voor zoover die uit de bewaarde stadstructuur nog te onderkennen is, heeft bevredigd. Zoodoende heeft de schr. er toe bijgedragen om den tegenwoordigen toestand beter te begrijpen, wellicht de beste wijze om den kring van historisch-belangstellenden te vergrooten.

Vooraf gaat een algemeen overzicht der stedelijke geschiedenis, een samenvatting van bijna twintig eeuwen, en een schets van de plaats, die St. Maarten als schutspatroun der burgerij in het volksbegrip heeft ingenomen. Dan volgen beschrijvingen van de kerken en van de groote gebou-

wen, die de eeuwen trotseerden, en wordt met een overzicht van de nog nuttige liefdadige instellingen en van de oude huizen met merkwaardige gevels besloten.

Het is geen gebrek aan waardeering voor hetgeen de samensteller in dit handige boekje heeft gegeven, als hier opgemerkt wordt, dat te weinig aandacht aan het karakteristiekste deel van Utrecht, de grachten met haar werven en bruggen, en de wallen met haar bolwerken, is geschonken. En vallen de beschrijvingen van de zoo goed als geheel verdwenen Mariakerk en het Bisschopshof, evenals van het Karthuizerklooster „Nieuwlicht”, dat bovendien ver buiten het oude stadsgebied ligt, niet buiten het kader, dat de schr. blijkbaar zelf heeft getrokken?

De keuze der afbeeldingen is erg gelukkig, omdat ze niet de gewoonlijk voorkomende voorstellingen te zien geven en toch typeerende stadsbeelden zijn. E.

UTRECHT IN ROMANVORM.

François Pauwels, *Griffioen*. Roman. Amsterdam [1946]. 260 blz. 80.

De Schrijver, die een deel van zijn studentenjaren in Utrecht doorbracht, heeft deze stad steeds een warm hart toegedragen.

Hiervan getuigt het mooie, aan zijn Utrechtsche vrienden opgedragen, gedicht „Utrecht” („Het kristallen masker”. Utrecht, 1911. Blz. 81—94), met den aanhef:

Een grachtjen in den maneschijn
en huizen die aan 't sluim'ren zijn
op nissen langs den waterkant,
gehouwen in den stenen wand.

Ik zie geluideloos een zwaan,
een bleeke slaapster droomend gaan,
het zilver van den lentenacht
ligt op heur snebbe en blanke schacht,

en meerdere daar achter aan
als nonnen in een kloosterlaan
een schuchtere stoet in wit habijt
die zwijgende ter kerke schrijdt.

Ook een artikel in het Utrechtsch Nieuwsblad van 2 April 1937: „'n Rasechte Amsterdammer verliefd... op Utrecht. Onsterfelijke belevnissen tusschen candidaats en doctoraal.....”

Hiervan getuigt andermaal deze advocaten-roman, die voor een gedeelte te Utrecht speelt.

Als Abraham Griffioen, de natuurlijke zoon van een kleine actrice, vlak voor zijn eind-examen aan het gymnasium, zijn moeder verliest, neemt zijn oom Quintus, boekhandelaar te Utrecht, hem in zijn huis op om hem voor den boekhandel op te leiden.

De kennismaking met dit provinciestedje valt den Amsterdammer mee. Hij wordt getroffen door den aanblik der grachten met pakkeiders en opslagplaatsen in de wallekanten, van de witte zwanen, die drijven op het donkere water, verrast door de klanken die het carillon van den Domtoren over de stad doet tuimelen. Ook zijn zolderkamertje, vanwaar hij de Oudegracht overziet en het uurwerk van den Dom kan onderscheiden, bevalt hem.

Doch niet de boekhandel, hij wil liever, wat altijd zijn wensch is geweest, in de rechten studeeren, en een beurs stelt hem hiertoe in staat.

In zijn studietijd leert hij Broens kennen, den vijftigjarigen student, die in zijn medische studies is blijven steken en zich verder had „gespecialiseerd in het opduiken van oudvaderlandsche liederen, die niemand zong, maar die hij, met een zeldzame hardnekkigheid, in opeenvolgende bundels uitgaf.”

Op een kroegjool ontmoet hij Weckmann, zoon van den beroemden Professor in de geologie, en staat verbaasd over diens encyclopedische kennis. Hij springt Weckmann bij als deze door de studenten wordt afgeranseld en samen gaan zij daarna door de verlaten straten naar Weckmann's woning, „een oud patricisch huis met koperen klopper op het fraai glimmende hout van de boogvormige deur”, waar zij op de hoogst wanordelijke studentenkamer nog een poos napraten en een flesch bourgogne uitdrinken uit den kelder van Professor Weckmann.

Als advocaat te Amsterdam ziet Griffioen Weckmann terug, nu „niet meer het rijke professorszootje, maar den bohémien, den would-be artiest, die behagen schept in zijn maatschappelijke aftakeling.” Weckmann heeft met de academische studie en met zijn vader gebroken en legt zich nu toe op schilderen.

Ook met Griffioen gaat het bergafwaarts. Hij wordt een advocaat van kwade zaken, zijn huwelijk een mislukking.

Oud en berooid ziet hij Utrecht nog eenmaal terug, als hij het op een auto-tocht passeert. Weer ruikt hij „den specialen geur van het zindelijke provincie-stadje”. Doch het is niet meer het Utrecht uit zijn studententijd. „Er waren groote gebouwen gekomen, talrijke auto's, verkeersagenten, maar daarachter voelde Abraham toch het oude, gemoedelijke intieme studentenstadje, met z'n groene bolwerken, z'n droomende grachten en z'n aandachtige, patricische huizen”.

C. C. v. d. G.